

Türk Ev Geleneği Üzerine Gözlemler

Endüstri devrimi getirdiği köklü değişikliklerle, bundan bir iki kuşak önce Anadolu insanının fiziksel çevresini kurmakta devam eden büyük bir sivil mimari geleneğini yok etmektedir. Geleneksel Türk evi üzerinde bilgisi olsun olmasın, herkes tuğla, çimento ve demirin insafsızca yok ettiği bu geçmiş kültür ürünlerinin kendilerine özgü değerlerini şüphesiz bilmektedir. Bununla beraber artık yok olmuş bir sosyo-ekonomik yapının ve yavaş yavaş terk edilmekte olan bir teknolojinin yarattığı Anadolu Türk Evinin genel görüntüsünü, bazı özelliklerini ve çağımız Mimarlık ortamı içinde de değerini koruyan niteliklerini belirtmek, henüz pek nadir yerine getirdiğimiz bir kültür görevidir.

Burada söz konusu edilen örnekler arasında İstanbul evleri yoktur. Anadolu'daki örneklerle yetinmemizin nedeni Başkentten uzaktaki ev geleneğinin geleneksel mimarlığımızın niteliklerini daha az bozulmuş bir çizgide korumuş olmasıdır. Gerçekten de İstanbul'da ahşap konut mimarlığı daha çok bir başkent ürünü olarak ortaya çıkıyor. Anadolu'nun İstanbul'a yakın merkezlerinde de bu başkent mimarlığının etkilerine rastlamak kabildir. Kısacası İstanbul'un ahşap sivil mimarisi Üçüncü Ahmet'ten bu yana kendine özgü bir gelişme çizgisi gösteren bir başkent mimarisidir ve etki alanı da yaygın değildir. Bu yüzden de Anadolu veya Rumeli'de eski kaynaklarını göstermekte zorluk çekiyoruz. Oysa Bursa evini Bulgaristan veya Yugoslavya'da görmek kabildir.

Gerçi İstanbul'un aristokratik konutları da plan düzeni bakımından bu yazımızda anlattığımız Anadolu evleriyle aynı kökenlidir. Fakat günümüze kalan örnekler Batı etkileri altında bazı değişikliklerin meydana geldiğini göstermektedir.

Tarihi konut geleneği alanında cevap vermek zorunda olduğumuz birinci soru Türk evi deyince ortak olarak tanımlanabilen özelliklere sahip bir konut tipinin söz konusu olup olmadığıdır. Mardin veya Bitlis'in taş mimarisi ile Rize veya Sinop'un ağaç evleri, Orta Anadolu'nun kerpiç yapıları ile yayla kuşağının hıms mimarlığı ve nihayet Güney Batı Anadolu'nun Akdeniz'li evlerini aynı nitelikte, aynı kökenli olarak görmek kolay değildir. Bölgeler arasındaki ilişkilerin varlığını kabul etmek üzere, Anadolu'da homojen bir yapı üslubu olmadığı söylenebilir. Anadolu'nun tarih ve kültür dokusu ve bölgesel yapı geleneklerinin farklılıkları düşünülecek olursa bu sonuç doğaldır. O zaman bir kaç soruya cevap vermek gerekiyor : Anadolu-Türk kültürünün yarattığı konut bunlardan hangisidir? 900 yıllık bir Türk egemenliği Anadolu'nun farklı bölgelerinde ortak biçimler yaratmamış mıdır? yaratmışsa bunun bileşenleri nelerdir? Türk çağının yarattığı konutların biçimsel kaynakları nerededir?

Yüzeysel bir inceleme ile konut mimarisi bakımından Anadolu'yu şu bölgelere ayırabiliyoruz :

a) Güney Doğu Anadolu'nun Kuzey Suriye ile ortak kültürünü temsil eden taş konut mimarisi; b) Erzurum'dan öteye Kuzey Doğu Anadolu'nun Güney Kafkasya ve Dağıstan ile akraba ağaç hatıllı

taş mimarisi; e) Doğu Karadeniz bölgesinde görülen karakteristik ahşap iskeletli ev mimarisi; d) Ege ve Akdeniz bölgesinin düz damlı kübik taş mimarisi; e) Orta Anadolu'nun özellikle Niğde ve Kayseri (eski Kapadokya) bölgesinin kaynakta yine Kuzey Suriye ile buluşan taş mimarisi; f) Orta Anadolu'nun daha çok köy ve küçük kent ortamında kalan ve kökü Yeni Taş Çağına kadar uzanan kerpiç mimarisi; g) Esas yayılma alanı Anadolu'nun kıyıları ile orta yayla arasında bir ikinci çember gibi dolanan ve Sivas dolaylarından batıya ve İç Ege'den Torosların kuzey yamaçlarına kadar uzanan, ve yer yer diğer bölgelerde ve Balkanlarda görülen Hımsız yapım tekniğinde, yani taşıyıcı sistemi ağaç, kerpiç dolgulu, zemin katı çokluk taş olan bir yapı tekniği ile inşa edilmiş olan konut grubu :

Bunlar içinde Türk çağının Anadolu'da geliştirdiği konut kültürünün gerçek temsilcileri, kanımca, bu sonuncu gruptur. Batı Anadolu'nun bütün kent ve kasabalarının Kütahya'nın, Kula'nın, Birgi'nin daha kuzeyde Bursa'nın, Sivrihisar'ın, Bolu'nun, Saffranbolu'nun, Kastamonu'nun, Amasya'nın, Çankırı'nın evleri bu karakterdedir. Bu teknikle yapılan evler diğer tiplerdeki gibi, bir bölge ile sınırlı değildir. Büyük bir alanın ortak malıdır. Muhtemelen bölgesel tipleri de etkilemiştir. Kullanılan tekniğin seçmeciliği, değişik plan tiplerinin gelişmesini, bu teknikle yapılmış olarak bulmamız, yayılma alanının Osmanlı politik egemenliğinin güçlü olarak hakim olduğu benzer iklim kuşaklarında görülmesi bu kanıyı kuvvetlendirir. Başşehir İstanbul'un konut üslubu da bu geleneğin sonradan daha değişmiş, gelişmiş bir aşaması

olarak kabul edilebilir.

Bu konutlar, bölgesel gelenekler içinde küçük değişiklikler göstermekle beraber, yine de genel bir kullanılış şemasına uyar ve çevreleriyle benzer ilişkiler kurarlar. Teknik ve estetik alışkanlıkları dışında Türk İslâm aile yapısı, ailenin toplum yapısı içindeki yeri ve günlük yaşantısındaki genelleşmiş özellikler, bütün bölgelerde konutun genel tasarımında da benzer eğilimlere yol açar. Türk konutlarının biçimlenmesini anlayabilmek için bu sosyal etkenin niteliğini kısaca belirtmek gerekir:

Evin iç yaşantısında kadının fonksiyonel payı çok fazladır. Toplumun tarımsal yapısına ve ailenin günlük yaşantısındaki ekonomik olgulara bağlı olarak, kadının ev işlerini yapacağı, yani çamaşır yıkamaktan odun kırmağa, meyva ve tahıl serip kurutmaya, ekmek pişirmeye kadar uzanan yoğun çalışma hayatının gereklerini karşılayacak geniş bir iş alanı yaratılmıştır. İslâm toplumunda aile yaşantısının gizliliği de gözönüne alınınca evin kendi içine dönük bir avlu veya iç bahçeye açılan bir düzene göre biçimlenmesi doğal olmuştur. Kadının faaliyetleri giriş katında olduğu için, bütün bölgelerde alt katlar penceresiz veya çok az pencereci, dolu bir görünüme sahip olurlar. Evin kapısı ailenin iç dünyasını koruyan bir küçük kalenin kapısıdır. Bu kapıdan girince havuzu, şadırvanı, kuyusu, çeşmesi, yani şu veya bu şekildeki su ögesi; ağacı, bahçesi hiç olmazsa saksı ve çiçeklerle süslü genişçe bir taşlığı ile ailenin mikrokozmosu açılır. Genellikle bu iç avludan üst kata çıkılır. Bu kat evin dış dünya

ile ilişki kurduğu yerdir. Kadın buradan dışarıya bakar. Onun için burası kabil olduğu kadar sokağı görecektir şekilde biçimlenir. Bu fonksiyonel benzerlikler, bütün bölgelerde, değişik biçim gelenekleri içinde de olsa, yeşil iç avlu veya bahçeli, alt katları sagır, üst katları bol pencerelerde dış aleme uzanan bir konut şeması ortaya çıkarır. Buna, biçim açısından, bir başka yaygın ve ortak özelliği de katmak gereklidir: genellikle hiç bir zaman düzenli olmayan bir arazi mülkiyeti sonucu yapı parselleri düzgün değildir; Üst katlarda düzgün bölümler elde edilmek istendiği için, onları alt beden duvarları üzerinden taşımak genel bir tutumdur. Bu özellik kent-içi plastigine bütün bölgelerde birbirine benzeyen bir fizyonomi getirmiştir. Bu genel görünüm dışına çıkan yapılar Anadolu'daki daha eski geleneklerin uzantılarıdır.

Anadolu-Türk çağı konut yapılarının tasarımında gözlenebilen en ilginç ve sürekli özellik değişik bölgesel konut geleneklerini bir ölçüde yaklaştıran ortak bir plan motifinin varlığıdır.

İki oda ile aralarındaki bir açık hacimden ve bunların önünde uzanan bir saçak altından meydana gelen bu plan motifinin kaynağı Ortadoğunun eski katlarında olmalıdır. İslâm mimarisinin oluşma çağlarında Suriye ve Irak'ta yapılan saraylarda, Fustat

kazılarında ve Mavera-ün nehir'de Orta çağ sitlerinde, birbirine yakın şekillerde karşımıza çıkan bu düzen'e Arapça 'Beyt' adı verilir. İran'ın anonim mimarlığında 'talar' adı verilen yapı tipi de benzer bir şemaya sahiptir.

Böyle bir şemanın o kadar uzun bir süre boyunca yaşamış olması, bu bölgelerin coğrafi koşullarına ve sosyo-ekonomik yaşantısına uygun fonksiyonel bir niteliği olduğunu göstermektedir.

Anadolu-Türk konutlarının gelişmiş örneklerini de bu şemadan hareket ederek kavramak kabil olmaktadır. Bu ilkel şema (şekil) başlıca üç elemandan oluşur : Oda, eyvan (odalar arasındaki hacim), avlu veya bahçeye açılan galeri, ya da sofa. Konutların en gelişmiş örnekleri de, değişik düzenler içinde, aynı elemanlarla kurulmaktadır.

Kuramsal düzeyde bu planların tasarlanma mekanizmasını kısaca şöyle açıklayabiliriz :

Geleneksel ev tasarımında, odalar arasında kullanma açısından farklılaşma hemen hemen olmadığından, başka bir deyişle, her oda oturmak, yatmak, yemek yemek gibi fonksiyonların tümüne cevap verebildiğinden, planın en küçük biriminin tek oda ile ona bitişik servis alanlarından oluştuğu kabul edilebilir. Birbirini dikine kesen iki aksın ayırdığı bölümlere bu birimler yerleştirilirse, en çok kullanılan bütün ev planı tiplerini elde etmek kabil olmaktadır.

Bu kadar sınırlı bir biçimsel çekirdek ve rasyonel bir gelişme mekanizması, büyük bir konut geleneği yaratmağa yetmiştir.

Bu karakteristik ev planları sadece üst katlar için söz konusudur. Zaten çoğunlukla ev iki kattan daha yüksek değildir. Batılının "Piano Nobile" sine tekabül eden üst kat genellikle ev yaşantısının servisler dışındaki bölümlerini içerir. Depoları, kileri, ahır, samanlığı ve avluda varsa mutfak, hamam, fırını ve holaları içeren zemin katlar, genellikle düzenli bir şemaya uymaz. Gerçi bazı bölgelerde ev tek katlı da olabilir. Biraz değişik geleneklerin etkisi altında olmakla beraber Kayseri bölgesinde tek katlı konut çoktur. Bu hallerde zemin kat karakteristik plan şemasını gösterir. Birçok bölgede daha çok kışın kullanılan bir ara kata da rastlanır. Bu katın planı esas katinkinin aynı olabilir. Fakat çokluk, zemin kat gibi, biçimselden çok fonksiyonel isteklere göre biçimlenmiştir. Bu genel çerçevede içinde en yaygın tip olan iki odalı şemayı inceleyelim : İki oda ve aralarındaki eyvanın önünde bahçe veya avluya dönük bir sofa (hayat) vardır. Merdiven sofanın bir kenarında, bazen dışarıdan asılarak, ve genellikle evin avlu veya bahçeye açılığını ifade eden bir serbestlik içinde düzenlenmiştir. Bazı bölgelerde, örneğin Alanya ve Kütahya'da ev merdiveni zengin bir hareket izlenimi yaratarak, evin mekânsal düzenlenmesinde görsel bir kaburga yaratır. (1)

Ust katta ki odalardan yol üzerinde olanına genellikle daha büyük boyut verilmiştir. Eğer evde tek ocak varsa bu "başoda" adı verilen bu odada bulunur. Belirli bir harem selâmlık ayırımı olmadığı zaman, başoda hem selâmlık odası hem de kadının işi dışında dış dünyaya baktığı odadır. Odaların boyutları arasında büyük farklar yoktur, ve içlerinin düzenlenmesi birbirine benzer. Odaya girilen kısım Seki-altı veya Pabuçluk adını taşır. Burası sedirlerle çevrilen Seki-üstü'nden bir yüksek basamak kadar alçaktır. Bugün hala yaşamakta olan geleneklerimiz içinde oturlan odaya veya eve girerken ayakkabı çıkarmak vardır. Bu adet fonksiyonel olduğu kadar ev kavramına verilen hürmetin ifadesi sayılabilir. Sokakların muntazam bir kaplaması olmadığı ve doğrudan doğruya bahçeye açılan bir sofaya çıkıldığı düşünülecek olursa toz ve çamurun oturlan yere girmemesi için bu gerekli bir biçimlenmedir. Kaldı ki sedirin ya da yer şiltesinin üzerine bağdaş kurup oturmak -bilindiği gibi bağdaş kurmak göçebe Türk geleneginin bir adeti sayılır- ayakkabı ile kabil değildir.

Odanın oturmak için kullanılan Seki-üstü'nde duvarlar boyunca yapı ile beraber inşa edilen sedirler dolanır. Duvarların birinde, genellikle giriş kapısının karşısına gelen duvarda, bazen de Seki-altı'nda ocak bulunur. Ocagin iki yanında hücreler vardır. Bu hücreler kandil, lamba ve daha başka şeyler koymak için kullanılır. Ondan sonra Türk odasının vazgeçilmez elemanı olan yüklükler gelir. Genellikle yüklük Seki-altındadır. Fakat hücre veya yüklüklere çeşitli yüklüklerden olduğu da rastlanmaktadır. Yüklükler içinde bir tanesi yıkanma yeri (gusulhane) ödevi görebilir,

Yüklük evlerle beraber inşa edilen ilginç bir elemandır. Sözün kökeni belki de göçebelere oradan oraya taşınırken yataklarına yük olarak baktıkları çağdan kalmadır. Bütün odalar yatak odası fonksiyonunu da gördüğü için bunlar her odada bulunur. Akşam olunca yorgan döşek yüklerden çıkarılıp ortaya serilecektir.

Yüklüklerin ve ocagın üst seviyesinden geçen ön cephedeki iki sıra pencereyi birbirinden ayıran bir küçük raf (Yemişlik, Terek) yine odanın etrafında firdolayı dolandır. Bazen yüklüklerin üzeri de daha geniş bir raf olarak kullanılır.

Bazı bölgelerde Seki-altı ile Seki-üstünü ayıran bir direklik vardır. Bu direkliğin iki yan açıklığında sedirleri sınırlandıran korkuluklar bulunur.

Odanın pencereleri hayata ve sokağa açılır. Klasik örneklerde iki sıra pencere dizisi vardır. Üst-dizi daha küçük ve dekoratif niteliktedir. Tepe penceresi adı verilen ve açılmayan bu pencerelerin alçı ile yapılmış ve bazen renkli camla süslü şebekeleri vardır.

Fonksiyonla mekân örgütlenmesi arasındaki doğru ilişkiyi anlamak Türk konut yapısının ana niteliğini anlamak demektir: ocak, dolap, sedir, raf, yapının tüm mimarisinin ayrılmayan parçalarıdır. (2) Türk odasını oturacak hale getirmek için kullanılan eşyalar bu mimari elemanları görsel olarak tamamlayan ve yeterli bir konforun koşullarını sağlayan şilte, yastık, kilim ve örtülerden ibarettir: başka bir deyişle Türk insanının en eski

yaşantısından beri aşına olduğu dokumacılık ürünleri odanın döşemesini, sedirlerini ve pencerelerini renkli bir alemlerle donatırlar.

Türk evinin içinde hiç bir eşya mimarının yeterlilik sınırları dışında değildir. Oysa bugün bu odalara girmiş olan iskemleler, masalar, korkunç gövdeleri ile odaların proporsiyonlarını allak bullak eden gardroplar, geleneksel kültüre yabancı bir yaşantının ürünleri olarak eski evlerimizde iğreti dururlar.

İnsan faaliyetlerinin, böyle, bir kaç eşyanın mimarî ile bütünleşmiş fiziksel çevresinde geçmesi, ilkel bir yaşantının sonucu olarak görülecek bir nitelikte değildir. Bunun ekonomik sınırlamalarla bir ilişkisi olmadığını gözlemek kabildir; gerçekten de bu tutum zenginlerin ve sultanların saraylarında da izlenebildiğine göre, değişik bir kültürün, bugün Batılının bize tanımladığı dünya görüşünden farklı bir dünya görüşünün ifadesi olmaktadır. İslâm dininin bu dünyadan olana önem vermemesi şeklinde bir genel yargıyı bu tutumu açıklamak için kullanamayız. Burada, belki de Asya toplumlarının kuzey kuşağı için ortak bir eğilim söz konusudur. Nitekim buna benzer bir ev ve döşeme anlayışı Japon geleneksel konut mimarisinde vardır. Başka bir açıdan bu tutum çevrelerinde az hatta minimum eşya ile yaşamak alışkanlıklarının devamı olarak da görülebilir. Bunu, vaktiyle Spengler'in çok tekrarlanan yargısında olduğu gibi yerleşmişliğe geç intibak etmenin bir görüntüsü olarak kabul edenlerde çıkmıştır. Bir çeşit İspartalı bir hayat görüşünün ifadesi de olabilir. Bu konuda tutarlı bir yargıda bulunabil-

mek için geleneksel yaşama kültürünün başka alanlardaki ürünlerini de incelemek gerekir. Tüketim uygarlığının halkımızın mal sahibi olmak istekleri üzerindeki etkisine bakılacak olursa ecdadımızın azla yetinmek şeklindeki incelmış fiziksel çevre anlayışının geçmiş tarihî koşullar içinde ortaya çıkan bir eğilim olduğunu düşünebiliriz. Bunun artık geriye gelmeyeceği de ileri sürülebilir. Yine de, duvara, döşemeye, tavana ait olmayan hiç bir eşyanın görüşü rahatsız etmediği, yaşantının bütün dekorunun üç boyutlu eşyalarla değil, renkli yüzeyler ve mimarinin yarattığı boşluklarla meydana getirildiği bu yapılar da, çağdaş duyarlığa hitap edecek, incelmış ve sağduyulu yüksek bir zevk düzeyinin varlığını görmemek elden gelmez. Bu konutların teknik açıdan iddiasız, faydacı bir tutumla meydana getirilmesi ekonomik nedenlere bağlanabilir. Fakat onların heyecan verici tasarımı, bugün artık yokolmuş, ya da yokolmak üzere olan, özlü bir dünya görüşünün ifadesidir. Kanımca, eski Türk odası, fonksiyonel tasarımı ile, çağdaş mimarın bilincini rahatsız eden bir mükemmellikteydi.

Odalar arasında eyvan denilen bölüm üç taraftan sınırlı hayata açılan üstü kapalı bir hacimdir. Bu eleman bazı bölgelerde örneğin Güney-Doğu Anadolu'da doğrudan doğruya avluya açılır. Kaynağı Ortadoğunun çok eski mimari geleneklerine dayanan eyvan, sadece konutların değil, bütün yapı tiplerinin başta gelen ana kompozisyon elemanlarından biridir. Nitekim büyük Sasani saraylarının haşmetli cephelerinde imparatorlara kabul salonu ödevi görürdü. Evlerde şüphesiz bu kadar sembolik

bir fonksiyonu olmamakla beraber, bizim iklim kuşağında, çok yararlı bir kullanılışı vardır : uygun yönlendirilen eyvanlar gölgeli, serin açık havada oturma ve yaşama yeri ödevi görürler. Özellikle Güney-Doğu Anadolu'da bu eyvanlar çokluk zemin katta olur. Ortasından bir çeşmesi, su akan bir kanalı ve bir havuzu vardır. Eyvan gerçekten iklim koşullarına bağlı olarak ortaya çıktığı düşünülecek bir motiftir. Bizim evlerimizde eyvanın döşemesi sofanın döşemesinde bir seki teşkil eder. Burada da sedirler olabilir. Eyvan ışığını bazen sadece öndeki açık hayattan ya da avludan alır. Daha sonraki gelişmelerde, oda olarak kullanılmak üzere, kapandığı da görülür.

Türk evinin en karakteristik ögesi, sofa veya hayat denilen, ve odalarla eyvan önünde uzanan açık galeridir. Sofa sözcüğünün daha sonradan kazandığı yaygın anlam kapalı bir hacim ifade eder. O bakımdan bugün sofa terimini burası için kullanmak bazı yanlış anlamalara yol açabilir. Fakat bu açık hacim muhtelif bölgelerde hayat, sergah, yazlık, ev ortası gibi adların yanında sofa adını da taşımaktadır. Kullanılışa bağlı bir anlatım gerekirse, genellikle odaların duvarlarının uzantısı arasında kalan ve bir tarafından avlu veya bahçeye açılan hacimlere hayat diyebiliriz. En çok kullanılan ve belki en güzel terim de budur. Hayat genel bir sirkülasyon alanıdır. Fakat tıpkı eyvan gibi bazı bölümlerinde oturma köşeleri meydana getirilir. Bunlar Türk evinin dış mimarisinde etkileyici motifler halinde kullanılan köşklerdir. Hayattan dışarıya doğru bir balkon gibi taşan ve bir seki ile hayat döşemesine göre yükseltilmiş ve yine yerli sedirlerle bir oturma köşesi meydana getirilmiştir. Benzer

dir. Bunlardan bazılarında yok zengin geç çağ dekorasyonu vardır. Örneğin Bayramiç'de Hadımogulları Evi son zamanlarda farkına varılan ilginç örneklerden biri olarak hatırlanabilir.

Ayrıntılarını açıkladığım bu basit iki üniteli ev şemasına göre daha karmaşık olan ev planlarının, hemen daima, benzer elemanların birbirine dik iki aks boyunca tekrarı ile elde edilmiş olduğunu belirtmiştim. Bazen odaların arası dolarak dolap veya küçük odalar meydana getirilmiştir; veya aralarına servisler, merdivenler yerleştirilmiştir. Bu odalar düzeni bir aks veya iki aks boyunca uzayınca, onunla beraber öndeki hayat da uzayabilir ve köşk ve tahtların sayısı artar. Eyvanlar daha fazla sayıda olabilir. Dört köşeye dört oda konulursa klâsik konut mimarisinin İstanbul'da çokça rastlanan simetrik 'Karnıyarık' denilen ev planı meydana gelir. Bu tipde köşe odaları veya odalar arasındaki boşluklar da oda haline gelebilir. Bu plan düzeni dış mimaride belirtilerek karakteristik son çağ ev biçimleri ortaya çıkar. İki oda ve ortalarındaki eyvandan meydana gelen üniteleri yanyana getirerek en büyük mimari kompozisyonları, İstanbul'un son çağ sultan saraylarını da meydana getirebiliriz. Ne var ki bu sarayların planlamasında sadece eski Türk evi geleneği değil, Avrupanın büyük saraylarında görülen aksiyal kompozisyonlar da etkili olmuştur.

Bu vesile ile Türk ev geleneği ile Batılı ev arasında bir farkı burada hatırlatmak yararlı olabilir: Türk evlerinde aksiyal kompozisyon karakteristik değildir. Batıda hatta İran mimari geleneğinde yaygın kullanılışına rağmen, bizde konut büyük simetriyi esas alır. Bu simetrik evler, bir aks boyunca düzenlenir; evin her tarafında eşit sayıda odalar olur. Bu evler, bir aks boyunca düzenlenir; evin her tarafında eşit sayıda odalar olur.

akslarına göre meydana gelmez: Örneğin merdiven bir aks üzerine konmaz; evin en önemli odasının bir aks üzerinde olması gerekliliği yoktur, bilakis bir köşeye kaçar. Onun için simetrik konut yapılarına Türk mimari geleneğinin Batı veya İran etkisinde değişmiş hali olarak bakmanın pek yanlış olmadığını sanıyorum. Simetri şüphesiz, bir bozulma değildir. Fakat Türk ev planı geleneğinde egemen bir tutum olmamıştır.

Türk Evi dekorasyonunun başlıca ana malzemesini, dokuma teşkil etmiştir. Onun dışında süs, Ocağın alçı dekorasyonun da, çevresindeki alçı veya ahşap hücrelerin oymalarında, ve özellikle dolapların kapılarının ahşap işçiliğinde toplanır. Kullanılan dekoratif motifler geleneksel sözlüğün bitkisel veya geometrik örnekleridir. Fakat büyük sanat eserlerinde görülene göre daha az incelenmiş bir teknikte meydana getirilmişlerdir. Ondokuzuncu yüzyılda, belki de Onsekizinci yüzyılda, İstanbul'un etkisi altında naif bir resim sanatının, daha çok hayali peyzajlar halinde, ev duvarlarında ortaya çıktığı görülüyor. Fakat bunun yaygın bir kullanışa ulaşip ulaşmadığı, bugün kesinlikle tesbit edilmiş değildir.

Türk evlerinin yanyana gelerek meydana getirdikleri fiziksel çevrenin çok kere tekrarlanan özelliklerini de kısaca hatırlatmak yerinde olur : Türk kentinde sokak şüphesiz planlı olarak meydana gelmiyordu : yerleşme düzeninin bugüne kadar ulaşan niteliklerinin başlangıcını eski Anadolu kentlerinin etrafında göçebelerin yerleşmelerine kadar uzatabiliriz. Genellikle göçebeler kentin Türk öncesinden kalan çekirdeği dışına yerleşiyorlardı: belki bir çeyhin izinde gidenciler bir araya geliyorlar,

bazen de devlet tarafından aşiretler, özel koşullarla yerleştiriliyorlardı. Bunların kent hayatına tam uymaları kabil değildi. Bugün de izleyebildiğimiz gibi, yerleşme düzenleri kırsal bir nitelikte olmuştur. Bir cami veya tekke etrafında oluşan bu küçük mahallelerin şehir merkeziyle bağlantısını teşkil eden bir iz zamanla bir yola dönüşmüş olmalıdır. Onun dışında belirli bir sokak söz konusu değildir. Onun için Türk kentinde çok sayıda çıkmaz sokağa rastlıyoruz. Kanımca İslâm kenti için de bir karakteristik olan çıkmaz sokak göçebenin yerleşme süreciyle ilişkili bir biçimlenmedir. Çıkmaz sokak, sokak değildir; bir evin veya ev grubunun özel yoludur. Yerleşme süreci düzenli olmadığı için ev gruplarını bağlayan düzenli bir yol olması da olanaksızdır. Tek yol mahallenin merkezine gelir. Herkes kendi evinden oraya çıkar. Aslında bu noktada da Avrupalılar, Türk ve İslâm şehrini anlamamış ve yanlış yorumlamışlardır. Avrupa'da bütün yolların devamlı olduğunu, Doğuda ise çıkmaz sokağın Doğu toplumunun irrasyonel yanını ifade ettiğini savunmuşlardır. Doğulu toplumlarda rasyonel düşüncenin gelişmediği ileri sürülebilir. Fakat şehir dokusunun onunla bir ilişkisi yoktur. Çünkü bu doku, tamamen tanımlanabilir bir süreç sonunda, fonksiyonel nedenlerle meydana gelmiştir. Toplum yapısının esas ünitesinin, sosyologlar ne derlerse desinler, aile olduğunu, onun dışında gelişmiş bir örgütlenme olmadığını gösterir. Şüphesiz yüzyıllar boyu gelişmeler sonunda evler biraz daha birbirine yanaşmış, eski düzensiz arsa sınırlarını takip eden bazı sokaklar ortaya çıkmıştır. Bu sokaklar boyunca evler geometrik olmayan bir doğrultu boyunca yanyana sıralanırlar.

Türk kenti dokusunda zengin veya fakir ev dışarıdan çok büyük bir ayrıcalık göstermez. Kentin çok homojen bir görüntüsü vardır. Gerçekten bir evin boyutlarının sahibinin ekonomik gücüne bağlı olarak büyümesi, Türk toplumunda, Batıdaki gibi olmamıştır. Zenginin evinde odaların sayısı artar. Fakat ev veya konak, kütleli olarak, batı saraylarının ölçülerine varmazlar. Topkapı Sarayının Revan, Bağdad veya Sofa köşkleri, bir Amcazade Hüseyin Paşa yalısının Divanhanesi, en büyük konaklarda bile ölçünün büyümediğini gösteriyor. Ancak son çağlarda daha çok İstanbul'da, anıtsal ölçülere karşı bu alçak gönüllü tutum kaybolmuştur.

Bu mütevazî ölçülü, alt katları sagır ev dizilerinin arasında meydana gelen sokaklarda ağaç olmazdı; çünkü ağaç evin içindedir. Bu sokaklar bir meydana ulaşmazlardı; kent dokusunda meydan yoktu. Belki bir çeşmenin etrafında bir büyücek doğal boşluk olabilirdi. Caminin önünde de bir meydan olmazdı; çünkü Cami ve avlusu bu ihtiyacı görüyorlardı. Bu özellikleri ve diğer biçimsel nitelikleriyle Türk kenti, doğal çevre ile Türk toplumu arasında kendine özgü bir dengeyi görüntüsüydü:

Bu Türk konut mimarlığı ve onun oluşturduğu Türk kenti nasıl bir estetik duyarlığı yansıtıyor? Bütün topluma maledilen bir dünya görüşünün güzeli yaratmada ortak bir yanı varsa, bu, Türklerde, fonksiyonel ve doğal bir estetik olarak tanımlanabilir. Güzele akılla değil, gözle yaklaşılır ve biçimin meydana gelişinde malzemenin, teknik olanakların ve fonksiyonun sınırları zorlanmaz. Bu davranış sadece Türkiye'ye özgü olmay-

bilir. Fakat küçük Türk kenti çağdaş duyarlığa seslenen çok etkileyici ve güzel bir fizik çevre olmakla devam ediyor. Anadolu'da sayısız örnekler akla gelebilir. Ben burada Doguda Barendo'nin Balaban nahiyesini, Batıda Safranbolu'yu, Sivrihisar'ı, Güneybatıda Muğla'yı anmakla yetineceğim.

Bu çok sınırlı tanıtma yazısının sonunda önemli bir kültür sorununa değinmek isterim. Bu yapılarda görülen plastik anlayışa Batı büyük gelişmeler ve soyutlamalar sonunda ulaşmıştır. Biz bugün okullarda estetik eğitimi, Batının bu büyük plastik aşamaya nasıl vardığını anlatarak yapıyoruz. Oysa, eğer başka çağların yaptıkları biçimlerden birşey öğreniliyorsa, bu yapılar hiç şüphesiz halâ büyük öğreticiler olarak değerlendirilebilir.

Kentlerimiz ve evlerimiz, güçlü bir yapı kültürünün yarattığı fiziksel ve estetik çevrenin bugüne kalmış örnekleridir. Büyük bir hızla değişen çağdaş koşullar içinde yaşamaları olanağı kalmamış sayılabilir. Yani bugünden sonra, bu anlamda bir ev ve kent gelişmesi kabil değildir. Bunlar tarih olmuşlardır. Fakat bugün onların varlığı başka bir düzeyde, ulusal kültür düzeyinde, bizi ilgilendirmektedir. Ulusal kültürümüzden söz ederken onun bileşenlerinin neler olduğunu pek uzun boylu düşünmüyoruz. Oysa geçmiş kültür bu fiziksel çevrede ortaya çıkmıştır; bu çevre onun ifadesidir, başka bir deyimle ulusal kültürümüzün parçasıdır. Çoğumuz onun tamamen yok olmasını olağan birşey olarak karşılıyoruz. Bu tutum, köklü bir çağdaşlaşma, ya da ulus tarihine önem vermemekle paralel bir davranış olsa bir diyecem yok. Fakat bir yandan ulusçuluğa toz kondurmayıp geleneksel değerler için titizlenirken, öteyandan yüzyıllar boyunca Türk toplumunun

kent namına meydana getirdiği ne varsa hiç acımadan yokol-
 masına göz yummak, hatta politik, spekülâtif nedenlerle ya da
 sözün ona bir gerçekçilikle teşvik etmek, gerçek kültür anla-
 yışından nasipsizliğin ifadesinden başka birşey değildir. Bun-
 dan on yıl sonra biz Osmanlı İmparatorluğunun başkentinde bile,
 'işte Türkler vaktiyle şöyle bir fiziksel çevre yaratmışlardı'
 demek olanağından tamamen mahrum olacağız. Bugün İstanbul'da
 ve başka kentlerde bütün ekonomik zorluklara rağmen, gelenek-
 sel çevreden birşeyler kurtarmak büyük bir ulusal sorumluluk-
 tur. Bu, filantropik, entellektüel, ulusal amaçlarla kültürel
 faaliyetlerde bulunan kişilere veya cemiyetlere düşen, -bu ara-
 da, turizmle uğraşanlara da- belki de en büyük ödevdir. Kaldı
 ki, başka ülkelerdeki denemelerden edinilen bilgiye göre, bu
 yolda olumlu tutumlar ekonomik olarak da değerlendirilebilmek-
 tedir. Umalım ki bir doğru yönlü eğilim, bu büyük yaşama kül-
 türünün verilerini, insanlığın fizikî çevre yaratmadaki ori-
 jinal bir çabası olarak, geleceğe saklamamıza yardım etsin.